

En studie om (o)synliggörandet av kön i missbruksvård

Rebecka Fagerström, SOPA 11

2008-11-15

Sammanfattning

I denna studie har jag undersökt vilka för- och nackdelar det finns med att möta klientens behov i egenskap av *missbrukare* respektive i egenskap av *missbrukande kvinna eller man*. Vilka för- och nackdelar för behandlandet av missbrukande kvinnor och män *tillsammans* respektive *separatistiskt*, med sig i en klientstyrd ideell organisation? Det kan finnas en risk att fokusera på individuella faktorer på bekostnad av strukturella. En kvinnas berättelse är unik men mäns våld mot kvinnor får inte reduceras till mikronivå, utan synliggöras som det strukturella förtryck det faktiskt är! Verksamheten ansvarar för å ena sidan kvinnors specifika erfarenheter av missbruk och det strukturella våldet i förhållande till män, å andra sidan konceptualiseringen av kvinnor som en enhetlig grupp med samma behov. Mäns våld mot kvinnor är utbrett och sker systematiskt, inte minst inom missbruksvärlden. En förutsättning för att stanna kvar i drogfrihet handlar ofta om att kunna bygga relationer till andra kvinnor, att återupprätta ett systerskap. Det viktigaste är att en människa blir fri från missbruk och beroende. Vad vi sedan måste fokusera är att forma strukturer som minskar tendenser att börja missbruka samt strukturer som minskar kvinnors beroende och underordning i förhållande till män, missbrukare som icke-missbrukare! Detta ska konkretiseras på samhällets alla nivåer, och i en variation av institutioner och organisationer som passar varje individ som är i behov av stöd i sin vilja att förändra sitt beteende till det önskvärda.

Innehållsförteckning

Inledning

Problemformulering och syfte: En socialsekreterare jag mötte, under min fältstudievecka på ett behandlingshem för social återanpassning för missbrukare, berättade om vilket konststykke det är att möta en klient ”där den är”. Jag gick och funderade på varför detta uttryck inte klingade helt oproblemiskt i mina öron, samt hur jag kunde förena mitt starka intresse för genusvetenskap och socialt arbete i min fältstudieuppsats. Mitt syfte blev således att utifrån ett feministiskt perspektiv undersöka vilka för- och nackdelar det finns med att möta klientens behov i egenskap av *missbrukare* respektive möta klientens behov i egenskap av *missbrukande kvinna eller man*. Tjänar talet om att möta individuella behov till att osynliggöra maktstrukturer och dölja eller tillintetgöra kvinnors systematiska beroendeförhållande till män? Vilka för- och nackdelar för behandlandet av missbrukande kvinnor och män tillsammans respektive separatistiskt med sig i en klientstyrd ideell organisation (där delade erfarenheter av missbruk ligger till grund för hur verksamheten är organiserad)? Det är den könsliga aspekten av missbruket, och hur tungt denna väger i socialt arbete, som är central i min frågeställning och mitt syfte.

Metod: Jag, tillsammans med två andra studenter på socialhögskolan, utförde observationer, lättare intervjuer och samtal med både klienter och personal på verksamheten samt gjorde studiebesök på andra verksamheter i samma nätverksorganisation. Min empiri är dels grundad på deltagande observationer i klienternas vardag; vi lagade mat, dukade, åt samt spelade biljard tillsammans. Då vi träffades under så få dagar är det svårt att fånga en ”sanningsenlig” bild av vardagen, t ex stämningar, gemenskap eller det vardagliga (sam)talet. Jag tycker fortfarande att jag har fått en bra *inblick* i verksamhetens organisering och vardag. Jag gjorde dessutom en intervju med en kvinna som tidigare behandlats inom verksamheten, och hade ett mindre ”möte” med verksamhetsordföranden samt en annan man ur personalgruppen som berättade om verksamheten, mycket utifrån mina (och de två andra studenternas) frågor. Informationen från dessa möten har då kanske snarare handlat om *vad* de gör, inte *hur* de gör det. Jag deltog även i ett ”morgonmöte” samt gjorde ett studiebesök på en klientstyrd kvinnoverksamhet samt fick ta del av informationsbroschyrer. Alla som deltagit i undersökningen har egna erfarenheter av missbruk. Jag har försökt identifiera och tolka *talet* i personalens delvis fria (delvis styrda genom mina frågor) berättelse om verksamhetens organisering och (nuvarande och före detta) klienters berättelser om sina erfarenheter av missbruk och behandlingshemmen för avvänjning och för social återanpassning. Talet är även den vardagliga interaktionen mellan klienter, mellan klient och personal samt mellan mig själv och personerna i verksamheten. Jag har utifrån min empiri försökt undersöka en helhetsmässig bild av främst kön och sexualitet, men också kultur och etnicitet. Jag har valt att räkna in min helhetsmässiga uppfattning av min empiri samt inkluderat vissa för ämnet väsentliga forskningsresultat, för att öka

undersökningens reliabilitet, validitet och generaliserbarhet. (Jag har valt att benämna de personer som var under behandling för *klient*, då verksamhetspersonalen använde sig av detta begrepp.)

Slutsatserna i denna uppsats är påverkade av den sociala kontexten som den är producerad; mina förkunskaper och det samspel med personerna på verksamheten som tillsammans resulterade i en viss empiri och en viss tolkning av den. Jag har i huvudsak haft en feministisk utgångspunkt vilket har lett till att andra aspekter av makt underordnats den. Jag har försökt ansvara för etiska problem som kan uppstå i samband med detta arbete genom att a) informera de deltagande om vem jag var och att jag ämnade använda den empiri jag fick fram till en uppsats, men då jag under min vistelse inte visste vad jag skulle skriva om har jag lovat skicka min färdiga uppsats till dem (öppenhetskravet), b) försäkra mig om att personerna deltar på en frivillig basis och att de får läsa igenom uppsatsen för att bekräfta och/eller ändra något (självbestämmandekravet) c) inte publicera personernas eller verksamhetens namn samt ändrat detaljer vad gäller antal klienter på boendet och namn på länder de gjorde sin behandling i (konfidentialitetskravet) d) bara använda min empiri och mina resultat till denna undersökning (autonomikravet). Jag har dock inte till fullo kunnat garantera absolut avidentifikation. Jag vill slutligen betona det problematiska i min typ av frågeställning, motsättningen i att vilja lyfta fram kvinnors erfarenheter av en våldsam struktur, och att riskera att homogenisera kvinnor som avvikande offer med särskilda behov.

Teori

Utifrån mina teoretiska utgångspunkter tror jag att vi genom att fånga och analysera *talet* kan försöka förstå situationer och händelser inom organisationen och se hur föreställningar om t ex kön, sexualitet, etnicitet och kultur formas. Jag grundar denna uppfattning och slutsatserna i denna uppsats på Michel Foucaults diskursteori. I Tina Mattssons avhandling *I Viljan Att Göra Det Normala* liknar hon diskursen vid ett par glasögon som påverkar vår uppfattning av verklighet och som gör att vi över huvud taget kan begripa en sådan. Och eftersom den upplevs individuellt (och kulturellt) är verkligheten alltid konstruerad. Med utgångspunkt i både Foucault och Judith Butler skriver hon också att kön är ett resultat av diskursiva maktrelationer och att vår upplevelse av vilka vi är därför avgörs av denna. Vi både införlivas i och gör oss själva till kön (kvinna eller man)¹. Med stöd i Butlers teori om *den heterosexuella matrisen* förstår jag kön som en konstruerad kategori som naturliggörs tillsammans med att kvinnor förväntas begära (maskulina) män och män förväntas begära (feminina) kvinnor². Genom teorin om *performativa handlingar* förstår jag kön, sexualitet, etnicitet som resultat av handlingar i ett ständigt upprepande, hur vi rör oss, talar, eller klär oss, men även vad vi *inte* gör eller *inte* talar om. Kön,

¹ Mattson; 2005, s. 26

² Mattson; 2005, s. 26

sexualitet, klass, etnicitet bör inte ses som klart avgränsade kategorier utan, som de los Reyes och Mulinari beskriver, som och skapade i ett ständigt samspel med varandra³. Mattsson förklarar också att den genusvetenskapliga missbruksforskningen tenderat att konceptualisera kvinnor som avvikare och som i behov av särskild vård. Detta har lett fram till min huvudsakliga frågeställning som handlar om att belysa detta *dilemma*, att å ena sidan ansvara för kvinnors specifika erfarenheter av missbruk och våld i förhållande till män, å andra sidan undvika denna konceptualisering, att kvinnor är en enhetlig grupp med samma behov, eller att kvinnor genom förevisningar att behandlas med andra kvinnor skapar en offerpräglad självsyn. Hon skriver också att män, som ofta är i fokus i missbruksforskning, sällan synliggörs som män eller som kön⁴.

Empiri

Verksamheten

Organisationen är ideell, klientstyrd och icke vinstdriven. De erbjuder behandling som innebär avgiftning och avvänjning på ett behandlingshem i ett annat land (ca 6-9 månader) som de har kontakt med, social återanpassning när de kommer tillbaka till Sverige (ca 3-6 månader) samt ”eftervård” (ca 3 månader). Förutom kognitiv terapi och motiverande samtal använder de sig av utvärderingssystemen ASI (Addiction Severity Index), en kvantitativ intervju som klienten fyller i var sjätte månad efter första kontakten, och RQS (Rainbow Quality System) som är mer kvalitativ och utförs tillsammans med en person från socialtjänsten. Målet är ett drogfritt och självförsörjande liv. Genom RQS kan klienterna påverka verksamheten. Ordförande för verksamheten informerar om vikten av att möta individen ”utifrån hennes/hans specifika situation och individuella förutsättningar”.

Miljö och stämning

Behandlingshemmet för social återanpassning beboddes under tiden för mina fältstudier av ca åtta yngre, manliga klienter. Huset var snyggt och prydligt städat. De ansvarade själva (inom gruppen) för att det skulle vara städat i huset och i rummen, att mat inhandlades och tillagades m.m. då planering och strukturering av vardagen är en viktig del i behandlingen. Det lades stor vikt vid att alla gjorde det de skulle. Relationen till personalen verkade avslappnad, trygg och respektfull. En ur personalen berättade att de ska fungera som *förebilder* snarare än föräldrar, även om det ibland ställdes lite extra krav på t ex städningen. En klient berättar att verksamhetens styrka ligger i att alla har varit med om samma sak och att det inte finns någon som dömer eller pekar på fel och brister. Delaktighet och fokus på individens styrkor och framtidsvisioner väger också tungt. Här finns en högre tolerans för återfall; något som i

³ Mulianari; de los Reyes, 2005, s.24

⁴ Mattson, 2005, s.47

andra behandlingar ses som ett misslyckande ses som något som varje individ kan vara benägen till, i sitt tillfrisknande. Att inte heller behöva skynda sig tillbaka till ett självständigt liv utan att få utvecklas i sin egen takt är också viktigt för klienterna på organisationen. Det talas ofta om det "konstarbete" det innebär att möta en människa just där den befinner sig i livet, att relationen mellan klient och personal är avgörande när en människa ska hitta en väg ut ur sitt beroende (av t ex droger, alkohol och/eller socialbidrag). Överlag pratades det avslappnat om både vardagliga och allvarigare saker i hemmet. Jag fick en uppfattning om att killarna hade mycket stöd av varandra och det verkade råda en kamratlig stämning inom gruppen där det ständigt skämtades.

Samtal kring kön, sexualitet och kultur

Jag intervjuar en kvinna som tidigare behandlats inom verksamheten. Hon berättar att hon är uppvuxen i en missbrukarfamilj och började missbruka alkohol redan i grundskolan. Hennes beteende har kännetecknats av destruktivitet snarare än aggressivitet. När jag frågar om hon tror att detta är vanligt bland missbrukande tjejer så säger hon att hon tror det. Hon, liksom ordförande för verksamheten, menar att tjejer som missbrukar ofta har en promiskuös livsstil som de under behandlingen försöker bryta, och betonar också att det kan vara bra att vänja sig vid en miljö där både tjejer och killar befinner sig. Det är vanligt att tjejer som kommer till behandlingshemmen upplever att de blir kära i de andra killarna under den första tiden men att de här känslorna med tiden avtar. Hon berättar att hon själv inte upplevde kontakten med killar under sitt behandlingsprogram som problematisk men att hon i efterhand kanske hade tyckt att det skulle ha varit skönt att bara ha varit med tjejer alternativt hamnat på ett ställe där det fanns fler tjejer. Hon berättar att hon kanske inte direkt ville ta upp vissa erfarenheter med hennes manliga kompisar då dessa hade kunnat vara dem som utsatt henne för samma saker när de själva missbrukade. Hon berättar om när det bodde en tjej som var mycket intellektuellt skadad av sitt missbruk och de övriga klienterna var mycket beslutsamma om att skydda/ta hand om henne. Hon tycker att tiden på hemmet har varit mycket värdefullt då kontakten med personalen och de andra klienterna grundar sig på en respekt för det individuella tillfrisknandet, hur lång tid det tar, eller om en tar återfall. Hon menar att det förvisso är skamfullt att efter allt stöd missbruka relationen till personalen genom att gå tillbaka till missbruket, om så bara för en vecka. Hon berättar att återfall, på något konstigt sätt, ingår i tillfrisknandet och fungerar som en slags bekräftelse på att missbruket inte är bra för en. Hon får frågan om hon från början *ville* åka utomlands och fullfölja behandlingsprogrammet, och svarar att det ville hon.

Majoriteten av behandlingscenter tar endast emot manliga klienter

När klinterna placeras utomlands försöker de matcha klientens profil (baserad på dokumentation och samtal) med ett behandlingscenter som passar bäst. Socialtjänsten kan också ha krav på t ex besparingar som avgör placeringen. Ordförande för verksamheten berättar att de tjejer som söker sig hit, till skillnad från killarna, bara tas emot på ett par av de 14 olika behandlingscenter organisationen har kontakt med. När jag frågar om anledningen till detta svarar han att det finns en risk att killarna "blir kära" i de svenska tjejerna. Informationen om att de flesta behandlingsländer endast tar emot manliga klienter förekommer inte i verksamhetsbroschyren och det framkommer först då jag för det på tal. Verksamhetsordföranden säger att det finns en önskan att starta ett center för kvinnor i Europa, något som redan finns i Chile. Problemet är dock att hitta finansiering samt flerspråkig personal med specifika kompetenser. Han berättar vidare att en kvinna alltid deltar i utformandet av en intagen kvinnas behandlingsprogram som delger sina erfarenheter av behandlingshemmen, både i Sverige och utomlands, och betonar att de som kommer för att berätta om sina erfarenheter för nya klienter inte har till uppgift att "göra reklam" för verksamheten utan berätta så objektivt som möjligt för att klienten själv ska kunna avgöra om behandlingen passar den. När jag frågar två stycken klienter om det hade varit problematiskt med en svensk tjej på det behandlingshem de vistades på, svarar de att "svenska tjejer är för snygga" och menar att de själva inte hade tyckt att det vore jobbigt om en svensk tjej hade varit med utan att det främst är killarna från t ex Spanien och Italien som hade blivit distraherade. De tillägger att det är *behandlingsprogrammet* som är det viktiga.

Kvinnoverksamhet

Jag gjorde under mina fältstudier ett besök på en verksamhet för kvinnor i missbruk. Verksamheten vänder sig enbart till kvinnor. Varje månad har ett eget program som bestäms av dem som använder verksamheten. En av dem som bedriver verksamheten berättade att livet för kvinnor i missbruk ofta handlar om att stå i beroendeförhållande till män, antingen genom att man lever nära en man som håller en med narkotika och skyddar en, eller genom att man tvingas prostituera sig för att få ihop pengar till narkotika. I båda fallen uppstår en konkurrenssituation med andra kvinnor, kvinnor misstror andra kvinnor. När man slutar med droger upptäcker många kvinnor att de inte har några väninnor, det finns bara nära relationer till män. Hon berättar att en förutsättning för att stanna kvar i drogfrihet, och undvika återfall, ofta handlar om att kunna bygga relationer till andra kvinnor, att återupprätta ett systemskap. Samtidigt är återfall för de allra flesta en del av processen att ta sig från drogerna och då står verksamheten till tjänst med att ta de nödvändiga kontakter som krävs för att bryta återfallet.

Kvinnor i missbruk

Ingela Kolfjord har i sin studie "*Kvinnors drogbruk och lagbrott*"⁵ djupintervjuat 19 kvinnor om deras väg in i kriminalitet och missbruk. Hon menar att dessa är komplexa och varierade men att våldet ofta är den gemensamma faktorn. Alla kvinnor i studien har varit utsatta för våld, som ofta är ständigt närvarande i vardagen. Drogbruk och kriminalitet är uppkomna ur just denna kontext av våld och övergrepp, liksom ohälsa, dålig ekonomi och dubbelarbete. Flera kvinnor i studien tog droger för att glömma svåra upplevelser och orka med en vardag med ett tungt omsorgsansvar. Ökningen av missbruket bland kvinnorna sker ofta i en krissituation, som ett missfall eller att man skiljs från sina barn, men droger och kriminalitet har för vissa av kvinnorna inneburit att de fått en identitet och en gemenskap. Flera av kvinnorna i studien har haft problem ända sedan barndomen.

Diskussion/Slutsats

Under mina fältstudier har talet kring kön och sexualitet inte varit särskilt omfattande, varken i samtalet med klienterna eller med personalen. Kanske problematiseras inte dessa begrepp i så hög omfattning då verksamheten domineras av män. Män i missbruksforskning synliggörs sällan som kön⁶ men kanske blir vikten av att problematisera dessa typer av frågor ännu större just på grund av denna dominans – kvinnan är underrepresenterad men hennes förutsättningar och behov kvarstår!

Informationen om att de flesta behandlingsländer endast tar emot manliga klienter framkommer inte i verksamhetsbroschyren, ett osynliggörande av en maktobalans som karaktäriseras av att kvinnor får anpassa sig till könsstrukturerna men inte män. Det är ett uttryck för *kulturella föreställningar* där de manliga utländska klienterna förväntas begära svenska kvinnor, liksom en *heterosexuell norm* där män förväntas begära kvinnor och kvinnor förväntas begära män⁷. Ordförande och en tidigare klient på verksamheten berättade att tjejer som missbrukar ofta har en promiskuös livsstil som de under behandlingen försöker bryta, och betonade också att det kan vara bra att vänja sig vid en miljö där både tjejer och killar befinner sig. Men ska då inte killarna i de länder som inte tar emot svenska tjejer "vänja sig vid" en miljö där det kan förekomma "snygga tjejer"? Utifrån mitt feministiska perspektiv tolkar jag detta, att tjejer under sin behandling måste möta killar trots det ofta destruktiva förhållande de har till dem men att killar inte behöver möta svenska "snygga" tjejer då detta kan påverka *deras* behandling, som ett *uttryck för en strukturell maktordning*.

Samtidigt som verksamheten motverkar föreställningar kring köns särart genom att integrera män och kvinnor i samma behandling är (den performativa) *handlingen* att inte ta emot tjejer i vissa länder både ett resultat *av* och ett bidragande *till* kulturstereotyper såväl som könsstereotyper, särskilt som de

⁵Kolfjord, 2003, s. 281

⁶Mattson, 2005, s. 47

⁷Mattson, 2005, s. 26

fortsätter att inte ifrågasättas. Det därtill uteblivande talet om detta upprätthåller osynliggörandet av en maktordning där tjejer och killar definieras som olika och där kön inte problematiseras utan låses fast i diskursen. Genom att tala om kultur och etnicitet i samband med (hetero)sexualitet visar dessutom på att klienternas sexualitet kopplas till kultur och etnicitet⁸.

Inom verksamheten ligger stort fokus på den *individ Anpassade behandlingen* samt att verksamhetens ideella, icke-vinstdrivande samt brukarstyrda egenskaper är det som är fördelaktigt i mötet med klienten. Enligt mina observationer väger samtal mellan människor med (liknande) erfarenheter av missbruk tungt då individen kan känna sig likvärdig med både de övriga klienterna på boendet och med personalen. Jag informeras om vikten av att möta individen ”utifrån hennes/hans specifika situation och individuella förutsättningar”. Det är alltså utifrån individens behov av möten med människor med liknande erfarenheter som ska väga tyngst. Vad som menas med liknande erfarenheter är en komplex tolkningsfråga och bör avgöras individuellt. Hur stor roll i denna tolkning spelar erfarenheter av socialt utanförskap eller en viss typ av beroende, och hur stor roll spelar struktur och könsaspekter? Det kan finnas en risk att fokusera på individuella faktorer på bekostnad av strukturella. Att en kvinna alltid deltar i utformandet av en ”nyintagen” kvinnas behandlingsprogram belyser att de uppmärksammar vikten av kvinnors specifika erfarenheter, men två individer kan också finna mer stöd hos varandra genom liknande erfarenheter av missbrukande föräldrar än av sexuellt förtryck. Här ansvarar verksamheten för å ena sidan kvinnors specifika erfarenheter av missbruk och det strukturella våldet i förhållande till män, å andra sidan konceptualiseringen av kvinnor som en enhetlig grupp med samma behov. En kvinnas berättelse är unik men mäns våld mot kvinnor får inte reduceras till mikronivå, utan synliggöras som det strukturella förtryck det faktiskt är!

Mäns våld mot kvinnor är utbrett och sker systematiskt, inte minst inom missbruksvärlden. På kvinnoverksamheten betonades att en förutsättning för att stanna kvar i drogfrihet handlar ofta om att kunna bygga relationer till andra kvinnor, att återupprätta ett systemskap. Genom den tillit klienten får genom organisationen och de möjligheter den får att vara verksam inom den, genom gemenskap med människor med liknande (inte samma) erfarenheter, samt genom kontinuerlig utvärdering med hjälp av ASI och RQS får klienten redskap att ta makt över missbruket och sitt eget liv. Efterfrågan på kvinnoseparatistiska träffpunkter ökar, t ex är ett kvinnocenter i Europa en önskan och ett mål. Verksamheter som arbetar med samhällets mest utsatta grupper har ett enormt ansvar att möta upp människors erfarenheter för att synliggöra strukturer och motverka dem! Det viktigaste är att en människa blir fri från missbruk och beroende. Vad vi sedan måste fokusera är att forma strukturer som minskar tendenser att börja missbruka samt strukturer som minskar kvinnors beroende och underordning

⁸ Mulinari; de los Reyes, 2005, s. 24

i förhållande till män, missbrukare som icke-missbrukare! Detta ska konkretiseras på samhällets alla nivåer, och i en variation av institutioner och organisationer som passar varje individ som är i behov av stöd i sin vilja att förändra sitt beteende till det önskvärda.

Referenser

- Kolfjord, Ingela. *Kvinnor i missbruk och lagbrott*, Bokbox, Malmö, 2003
- Mattsson, Tina. *I viljan att göra det normala*, Égalité, Växjö, 2005
- Mulinari, Diana & de los Reyes, Paulina. *Intersektionalitet*, Liber, Malmö, 2005